

КУЛИК О. І.,

кандидат юридичних наук,

докторант

*(Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова**Національної академії наук України»),*

доцент кафедри міжнародного права

та галузевих правових дисциплін

*(Київський університет права**Національної академії наук України)*

УДК 346.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.6.15>

АРБИТРАЖ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ НА РИНКУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ

У статті аргументується, що учасники ринку віртуальних активів мають законні підстави застосовувати арбітраж як альтернативний спосіб вирішення спорів у разі наявності підстав для передачі спору на розгляд міжнародному комерційному арбітражу (здійснення зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї із сторін знаходиться за кордоном) або третейському суду, окрім споживачів (замовників послуг) постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, діючого за правом України. При цьому українські споживачі можуть бути замовниками послуг постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, зареєстрованого за правом іноземної держави, і, відповідно, сторони можуть домовитись передати спір на розгляд третейському суду за правом іноземної держави. Дослідженням також виявлено, що обов'язковою умовою арбітражу (третейського суду) є наявність укладеної між сторонами арбітражної (третейської) угоди.

Автором обґрунтовано напрями удосконалення регламентів, за якими вирішуватимуться спори на ринку віртуальних активів арбітражами: 1) переважною формою видається онлайн-арбітраж, якщо сторони не домовляться про інше, а тому необхідно передбачити порядок участі в засіданнях в режимі відеоконференції та унормувати дистанційне подання доказів; 2) арбітраж може передбачити повноваження щодо контролю над віртуальними активами, які є предметом спору, та здійснення інших необхідних операцій з ними; 3) при обранні застосовного права може бути обрано не лише матеріальне право певної юрисдикції, а і *ex aequo et bono* (з лат. за добром і справедливістю); 4) кваліфікація арбітра має відповідати вимогам, які висуваються до такої категорії спорів, зокрема щодо розуміння специфіки функціонування технології розподіленого реєстру чи інших необхідних технологій.

У статті також пропонуються зміни до законодавства, що забезпечать впровадження пропозицій дослідження.

Ключові слова: ринок віртуальних активів, віртуальні активи, арбітраж, вирішення спорів на ринку віртуальних активів, альтернативні способи вирішення спорів.

Kulyk O. I. Arbitration as an alternative way to resolve disputes in the virtual assets market

The article argues that virtual asset market participants have legal grounds to use arbitration as an alternative dispute resolution method if there are grounds for referring a dispute to international commercial arbitration (foreign trade and other types of international economic relations, if a commercial enterprise of at least one of the parties is located abroad) or to an arbitral tribunal, except for consumers (customers of services) of a service provider related to the circulation of virtual assets operating under the law of Ukraine. At the same time, Ukrainian consumers may be customers of the services of a service provider related to the circulation of virtual assets registered under the law of a foreign state, and, accordingly, the parties may agree to refer the dispute to arbitration under the law of a foreign state. The study also found that a prerequisite for arbitration is the existence of an arbitration agreement between the parties.

The author substantiates the areas of improvement of the regulations under which disputes in the virtual asset market will be resolved by arbitration: 1) online arbitration seems to be the preferred form, unless the parties agree otherwise, and therefore it is necessary to provide for the procedure for participation in meetings by video conference and to regulate the remote submission of evidence; 2) the arbitral tribunal may be authorized to control the virtual assets in dispute and perform other necessary operations with them; 3) when choosing the applicable law, not only the substantive law of a particular jurisdiction may be chosen, but also *ex aequo et bono* (from Latin for goodness and justice); 4) the arbitrator's qualifications must meet the requirements for this category of disputes, in particular, understanding of the specifics of the functioning of the distributed ledger technology or other necessary technologies.

The study also proposes changes to legislation to ensure the implementation of the proposals.

Key words: *virtual asset market, virtual assets, arbitration, dispute resolution in the virtual asset market, alternative dispute resolution.*

Постановка проблеми. Між учасниками ринку віртуальних активів час від часу виникають спори, що потребують вирішення. Учені наголошують, що зростання «крипто-економіки» створює основу для нового правового порядку, який може складатися з децентралізованих і саморегульованих механізмів, що дозволить більш впорядковані та ефективні процеси вирішення спорів [1, с. 139]. Ба більше, сама технологія блокчейн має безпосередній вплив на вирішення спорів, уможливаючи в майбутньому навіть створення самозастосовних систем приватного врегулювання спорів [2, с. 448]. У таких умовах учасники ринку потребуватимуть нових правових інструментів, які мають бути достатньо технологічними. Практики звертають увагу, що кількість спорів між учасниками ринку віртуальних активів зростає, а тому потрібні дієві та передбачувані механізми їх вирішення, до прикладу: включати в користувацьку угоду арбітражне застереження, що регламентуватиме порядок вирішення спору [3]. Й. Е. Дінцер (Dincer) вважає, що міжнародна арбітражна спільнота може допомогти сформувати майбутнє вирішення спорів у спосіб, який більше відповідає цифровій економіці, що стрімко розвивається [1, с. 140–141]. З урахуванням наведеного набирає актуальності питання застосування арбітражу як альтернативного способу вирішення спорів між учасниками ринку віртуальних активів.

Правова основа арбітражу як способу, що широко застосовується для вирішення спорів, представлена нормами Законів України «Про третейські суди» та «Про міжнародний комерційний арбітраж». У той же час, базовий закон у сфері обороту віртуальних активів – Закон України «Про віртуальні активи» не містить жодних положень щодо вирішення спорів

на ринку віртуальних активів, у тому числі і арбітражами. Ба більше, останній нормативно-правовий акт до цього часу не набрав чинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти альтернативного вирішення спорів, зокрема арбітражу, відображені в роботах таких українських учених, як О. Б. Верба-Сидор [4], О. М. Гончаренко [5], О. П. Подцерковний [6], Ю. Д. Притика [7], О. М. Спектор [8], А. В. Прилуцька [9] та багатьох інших. Проте, недостатньо опрацьованими залишаються питання арбітражу, як альтернативного способу вирішення спорів, які виникають на ринку віртуальних активів.

Метою статті є удосконалення теоретико-правової основи арбітражу як альтернативного способу вирішення спорів на ринку віртуальних активів; виявлення й конкретизація особливостей вирішення арбітражем спорів на ринку віртуальних активів.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі альтернативні способи вирішення господарських спорів представляють як сукупність процедур, що застосовуються сторонами господарського спору на підставі взаємної згоди, добровільності і диспозитивності формалізованого та/або неформалізованого характеру з метою його вирішення [9, с. 203]. Одним із таких альтернативних способів вирішення спорів є арбітраж. Вирішення спорів арбітражами тісно пов'язане із саморегулюванням господарської діяльності учасниками ринку віртуальних активів. З цього приводу О. П. Подцерковний зауважив, що глибоко опанувати питання міжнародного комерційного арбітражу можна лише якщо перейнятися духом відповідного регулювання, тонкою гранню взаємодії саморегулювних засад арбітражу й публічного правопорядку у державі [6, с. 96–97].

О. М. Гончаренко дійшла висновку, що суб'єкти комерційної діяльності створюють відповідні саморегулювні організації для представництва, захисту своїх інтересів і за таких саморегулювних організацій формуються відповідні арбітражні суди [5, с. 7]. У свою чергу, М. Кохент (Cohent) та А. Сундарараянт (Sundararajant) вважають, що багато саморегулювних організацій, які існували ще до появи цифрової економіки, значною мірою поклалися на силу репутації для посилення дотримання галузевих правил та пропонували надання арбітражних послуг, і в яких можуть бути накладені грошові санкції за недотримання правил [10, с. 128].

У світлі цього видається, що «криптеоекономіка» кардинально не змінить правила вирішення спорів, які склалися століттями, однак на сучасному етапі арбітраж може дещо видозмінитись, відображаючи особливості функціонування ринку віртуальних активів.

Щодо терміну «арбітраж» слід звернути увагу, що історично в науковій літературі та в законодавстві багатьох країн поняття внутрішніх третейських судів і міжнародних комерційних арбітражів не розрізняються, а натомість усі вони позначаються терміном «арбітраж» [4, с. 260], і в межах цього дослідження поняття «арбітраж» також буде вживатись у такому ж розумінні, що дає підстави для аналізу як законодавчої бази як врегулювання міжнародного комерційного арбітражу так і третейських судів. У цьому контексті доцільно також привести думку О. М. Спектор, яка підсумувала, що під поняттям «арбітраж» розуміють будь-який арбітраж (третейський суд) незалежно від того, чи утворено його спеціально для розгляду окремої справи, чи здійснюють його постійно діючою арбітражною установою [8, с. 81].

Щодо правової основи міжнародного комерційного арбітражу то відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» до нього можуть за угодою сторін передаватись спори з договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають при здійсненні зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї із сторін знаходиться за кордоном. Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду (МКАС) при Торгово-промисловій палаті України підтверджує, що наведене стосується, в тому числі, і спорів за участю фізичних осіб [11]. Тому на розгляд МКАС можуть передаватись спори, що стосуються віртуальних активів, які виникають при здійсненні зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо одна із сторін (учасник ринку віртуальних активів) знаходиться за кордоном.

Щодо внутрішньодержавних спорів слід зазначити, що юридичні та/або фізичні особи, а також адміністратор за випуском облігацій, який діє в інтересах власників облігацій відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», мають право передати на розгляд третейського суду будь-який спір, який виникає з цивільних чи господарських правовідносин, крім випадків, передбачених законом (ст. 5 Закону України «Про третейські суди»). Тому певні спори на ринку віртуальних активів можливо передати на розгляд третейського суду. У той же час каменем спотикання є положення п. 14 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про третейські суди», де регламентовано, що третейські суди не можуть розглядати справи у спорах щодо захисту прав споживачів, у тому числі споживачів послуг банку (кредитної спілки). Наведене свідчить, що споживачі (замовники послуг) українського постачальника послуг, пов'язаних із оборотом віртуальних активів, не можуть передавати спір на розгляд третейському суду в Україні відповідно до Закону України «Про третейські суди».

Однак, незважаючи на такі обмеження в українському законодавстві, українські споживачі можуть бути замовниками послуг постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, зареєстрованого за правом іноземної держави. За таких умов сторони можуть регламентувати передачу спір третейському суду за правом відповідної іноземної держави, де таких обмежень у законодавстві немає. Видається, що в такому ключі найбільш затребуваним стане саме онлайн-арбітраж, який через можливість дистанційної участі буде доступним ширшому колу споживачів. Ю. Д. Притика зауважував, що альтернативні способи вирішення спорів повинні забезпечувати пропорційність витрат, легкість доступу та ефективність вирішення спорів, використання онлайн-арбітражу є досить перспективним [7, с. 193].

На підставі наведеного можливо зробити проміжний висновок, що учасники ринку віртуальних активів мають законні підстави застосовувати арбітраж як альтернативний спосіб вирішення спорів у разі наявності підстав для передачі спору на розгляд міжнародному комерційному арбітражу (здійснення зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї із сторін знаходиться за кордоном) або третейському суду, окрім споживачів (замовників послуг) постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, діючого за правом України. Однак українські споживачі можуть бути замовниками послуг постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, зареєстрованого за правом іноземної держави, і, відповідно, сторони можуть домовитись передати спір на розгляд третейському суду за правом іноземної держави.

Між тим, обов'язковою умовою для передачі спору, який виник на ринку віртуальних активів арбітражу (третейському суду) є наявність укладеної між сторонами арбітражної (третейської) угоди. О. Г. Хрімлі конкретизує, що третейський розгляд може застосовуватись лише у тому випадку, якщо між сторонами наявна відповідна угода, яка може бути викладена у формі арбітражного (третейського) застереження в договорі, або у вигляді окремої письмової угоди [12, с. 101]. В українському законодавстві такі положення закріплені у ст. 5 Закону України «Про третейські суди» та ст. 7 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», де унормовано, що обов'язковою умовою для передачі справи на розгляд арбітражу є укладення сторонами арбітражної (третейської) угоди.

Форма і зміст такої арбітражної угоди, як правило, пропонується сторонам у регламентах відповідних арбітражів. З істотних умов арбітражної угоди варто звернути увагу, насамперед, на необхідність конкретизації виду і назви арбітражу: арбітраж *ad hoc* чи постійно діючий арбітражний орган, компетентний розглядати спір [13, с. 65]. Сторони можуть обирати такі арбітражі за зручністю, однак стосовно спорів на ринку віртуальних активів варто брати до уваги регламенти самих арбітражів.

Фахівці з «Clifford Chance» зауважили, що існує широкий спектр арбітражних регламентів, з яких сторони можуть обирати. Деякі з найбільш поширених розроблені установами ООН (ЮНСІТРАЛ, WIPO). Існують також незалежні арбітражні інституції, які розробляють

правила та адмініструють справи (ICC, LCIA, AAA, SIAC тощо). Арбітражні регламенти також розробляються торговельними організаціями для вирішення спорів, що виникають у певних секторах або галузях (LMAA для морських перевезень, PRIME для фінансів, CAS для спорту). Дослідники зазначили, що існуючі правила, в принципі, підходять для вирішення спорів, пов'язаних з віртуальними активами: їхньою перевагою є те, що вони перевірені часом і зберігають гнучкість, щоб забезпечити процедуру, пристосовану до новітніх можливостей нових технологій [14, с. 4].

Дж. Чен (Chen) відзначив, що існують також ініціативи, що адаптують класичну модель арбітражу до специфічного контексту вирішення криптовалютних спорів, зберігаючи при цьому деякі з її фундаментальних особливостей [15, с. 268]. Наприклад, Правила вирішення цифрових спорів, що напрацьовані за підтримки Уряду Великобританії, призначені безпосередньо для вирішення спорів, пов'язаних з віртуальними активами. Ці правила передбачають, що застосовним правом є право Англії та Уельсу, якщо сторони не узгодять інше. Правила передбачають юридично обов'язковий арбітраж або експертне вирішення спорів, з можливістю для арбітрів виконувати свої рішення безпосередньо в мережі за допомогою закритого ключа. Заслужують на увагу також положення про те, що арбітраж має право в будь-який час оперувати, змінювати, підписувати або скасовувати будь-який віртуальний актив, що має відношення до спору, використовуючи будь-який цифровий підпис, криптографічний ключ, пароль або інший наявний у нього механізм цифрового доступу або контролю. Арбітражний суд також має право доручити стороні спору вчинити будь-яку з цих дій [16].

Е. Чан (Chan) та співавтори відзначили, що важливим питанням є вибір арбітра, технічний досвід якого може бути важливим у спорах про віртуальні активи, коли йдеться про комп'ютерний код або складні питання, пов'язані з функціонуванням технологій розподіленого реєстру [17, с. 48]. У ситуаціях, коли арбітраж уповноважений змінювати, передавати або іншим чином поводитися з віртуальним активом, відповідний досвід може бути вкрай важливим.

Іншим прикладом вартим уваги є «Cryptonomica» – постійно діючий арбітраж, що базується в Лондоні, Великобританія. Арбітражний регламент «Cryptonomica» передбачає електронне подання документів, а також проведення засідань арбітражу в режимі відеоконференції. Тобто переважною формою є онлайн-арбітраж. При цьому якщо сторони не домовляться про інше, склад арбітражного суду може також збиратися в будь-якому місці, яке він вважатиме прийнятним для будь-якої іншої мети, включаючи проведення слухань. Примітним є те, що на відміну від типової практики міжнародного комерційного арбітражу, Регламент «Cryptonomica» передбачає, що якщо всі сторони не домовилися про інше в письмовій формі, арбітражні рішення є публічними. Регламент «Cryptonomica» також передбачає, що арбітри приймають рішення *ex aequo et bono* (з лат. за добром і справедливістю). При цьому у всіх випадках арбітражний суд приймає рішення відповідно до умов контракту, якщо такі є, і бере до уваги будь-які звичаї торгівлі, застосовні до операції (ст. 33 Регламенту «Cryptonomica») [18]. Застосування *ex aequo et bono* відоме нам із середньовічного *lex mercatoria* – тодішні суди ринків, ярмарок, портів, купецьких гільдій намагалися виносити свої рішення відповідно до принципів *ex aequo et bono* (тобто як «дружній посередник», справедливо) і в максимально короткий строк [5, с. 6].

Аналізуючи наведені регламенти видається доцільним звернути на низку аспектів, які можуть стати напрямами удосконалення регламентів, за якими вирішуватимуться спори на ринку віртуальних активів арбітражами: 1) переважною формою видається онлайн-арбітраж, якщо сторони не домовляться про інше, а тому необхідно передбачити порядок участі в засіданнях в режимі відеоконференції та унормувати дистанційне подання доказів; 2) арбітраж може передбачити повноваження щодо контролю над віртуальними активами, які є предметом спору, та здійснення інших необхідних операцій з ними; 3) при обранні застосовного права може бути обрано не лише матеріальне право певної юрисдикції, а і *ex aequo et bono* (з лат. за добром і справедливістю); 4) кваліфікація арбітра має відповідати вимогам, які висуваються до такої категорії спорів, зокрема щодо розуміння специфіки функціонування технології розподіленого реєстру чи інших необхідних технологій.

Оскільки міжнародна практика застосування арбітражу для вирішення спорів на ринку віртуальних активів уже певним чином напрацьована, видається недоцільним обмежувати Україну в можливості використання такого способу вирішення спорів на ринку як арбітраж, що потребує скасування обмежень, встановлених Законом України «Про третейські суди». На тому, що міжнародна практика йде іншим шляхом і має значний досвід у питаннях діяльності онлайн-арбітражу щодо розгляду спорів у сфері електронної комерції наголошував і Ю. Д. Притика [7, с. 193].

Формування правової основи, яка б дозволила арбітраж на внутрішньому українському ринку є необхідною, тим паче на практиці уже відомі випадки скасування рішень арбітражів через їх невідповідність законодавству. До прикладу, у 2020 році китайські суди скасували арбітражне рішення (винесене в Китаї), яке зобов'язувало відповідача сплатити збитки у зв'язку з нездійсненням переказу віртуальних активів. Збитки були визначені в еквіваленті китайських юанів, але рішення було скасовано з міркувань публічного порядку, оскільки його виконання сприяло б обігу криптовалюти та її обміну на фіатну валюту всупереч чинному китайському законодавству [19].

Тому необхідно доповнити п. 14 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про третейські суди» приміткою про те, що виняток щодо неможливості розгляду справ у спорах щодо захисту прав споживачів, у тому числі споживачів послуг банку (кредитної спілки) не поширюються на спори, що виникають на ринку віртуальних активів. За таких умов арбітражі (третейські суди) матимуть підстави розглядати відповідні спори в Україні.

У контексті твердження О.П. Подцерковного, що «... міжнародний комерційний арбітраж є надбанням цивілізації. Його не можна було б уявити 200 і 100 років тому, позаяк лише відповідний розвиток суспільства у глобальному вимірі міжнародної комерції створив умови для формування сучасних процедур арбітражу й визнання державами різних правових систем його рішень» [6, с. 95]. Видається логічним відзначити, що таким самим надбанням цивілізації може стати спеціалізований арбітраж для вирішення спорів на ринку віртуальних активів, умови для формування якого викликані етапом сучасного розвитку суспільства і значним поширенням ринку віртуальних активів.

Висновки. На підставі проведеного дослідження зроблено висновок, що учасники ринку віртуальних активів мають законні підстави застосовувати арбітраж як альтернативний спосіб вирішення спорів у разі наявності підстав для передачі спору на розгляд міжнародному комерційному арбітражу (здійснення зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї із сторін знаходиться за кордоном) або третейському суду, окрім споживачів (замовників послуг) постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, діючого за правом України. При цьому українські споживачі можуть бути замовниками послуг постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, зареєстрованого за правом іноземної держави, і, відповідно, сторони можуть домовитись передати спір на розгляд третейському суду за правом іноземної держави.

Виявлено, що обов'язковою умовою для передачі спору, який виник на ринку віртуальних активів арбітражу (третейському суду) є наявність укладеної між сторонами арбітражної (третейської) угоди, в якій сторони можуть обирати конкретний арбітраж.

Запропоновано окремі напрями удосконалення регламентів, за якими вирішуватимуться спори на ринку віртуальних активів арбітражами: 1) переважною формою видається онлайн-арбітраж, якщо сторони не домовляться про інше, а тому необхідно передбачити порядок участі в засіданнях в режимі відеоконференції та унормувати дистанційне подання доказів; 2) арбітраж може передбачити повноваження щодо контролю над віртуальними активами, які є предметом спору, та здійснення інших необхідних операцій з ними; 3) при обранні застосовного права може бути обрано не лише матеріальне право певної юрисдикції, а і *ex aequo et bono* (з лат. за добром і справедливістю); 4) кваліфікація арбітра має відповідати вимогам, які висуваються до такої категорії спорів, зокрема щодо розуміння специфіки функціонування технології розподіленого реєстру чи інших необхідних технологій.

Дослідженням запропоновано доповнити п. 14 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про третейські суди» приміткою про те, що виняток щодо неможливості розгляду справ у спорах щодо захисту прав споживачів, у тому числі споживачів послуг банку (кредитної спілки) не поширюються на спори, що виникають на ринку віртуальних активів. За таких умов арбітражі (третейські суди) матимуть підстави розглядати відповідні спори в Україні.

Список використаних джерел:

1. Dincer Y. E. Arbitration in the Age of Blockchain: The degree of Master of Laws (L.L.M.) Thesis. Université de Montréal, 2023. 168 p. URL: https://papyrus.bib.umontreal.ca/xmlui/bitstream/handle/1866/33059/Dincer_Yigit_Efe_2024_memoire.pdf?sequence=2.
2. Ortolani P. The impact of blockchain technologies and smart contracts on dispute resolution: arbitration and court litigation at the crossroads. *Uniform Law Review*. 2019. Volume 24. Issue 2. Pages 430–448. DOI: <https://doi.org/10.1093/ulr/unz017>.
3. Crypto asset platforms and arbitration: more lessons from the New York courts. ReedSmith. 2024. URL: <https://www.reedsmith.com/en/perspectives/2024/04/crypto-asset-platforms-and-arbitration-more-lessons> (дата звернення: 11.12.2024).
4. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів за законодавством України : навчальний посібник / Верба-Сидор О. Б., Воробель У. Б., Грабар Н. М., Дутко А. О., Юркевич Ю. М.; за ред. канд. юрид. наук, доц. О. Б. Верби-Сидор. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 416 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3835/1/verba-sydor_26-05-21.pdf.
5. Гончаренко О. Міжнародний комерційний арбітраж як саморегульована інституція. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2021. № 1. С. 4–13. DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(114\)01](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(114)01).
6. Подцерковний О. П. Процедури міжнародного комерційного арбітражу та порядки виконання (оспорювання) арбітражних рішень як новий правовий кластер. *Нью-Йоркська конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень: 60-річна історія успіху* : зб. доп. і стат. до V Міжнар. арбітражних читань пам'яті акад. І. Г. Побірченка (м. Київ, 4 жовт. 2018 р.). –Київ : МКАС та МАК при ТПП України, 2019. С. 94–101. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3ba9cda5-99ef-4183-adb8-233d397871fc/content>.
7. Притика Ю. Д. Онлайн-арбітраж: поняття, ознаки та перспективи впровадження в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Т. 25, № 3. С. 186–195. URL: <https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/Вісник%203%202018-186-195.pdf>.
8. Спектор О. Правове регулювання альтернативних способів вирішення цивільно-правових спорів. *Український часопис міжнародного права*. 2012. № 3. С. 79–82. URL: <http://jusintergentes.com.ua/archives/2012/3/19.pdf>.
9. Прилуцька А. В. Система альтернативних способів вирішення господарських спорів : дис...доктора філос. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 240 с.
10. Cohent M., Sundararajant A. Self-Regulation and Innovation in the Peer- to-Peer Sharing Economy. *University of Chicago Law Review Online*. 2017. Vol. 82. Iss. 1. Art. 8. P. 116–133. URL: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1039&context=uclev_online.
11. Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України. Київ. 2017. URL: <https://icas.org.ua/wp-content/uploads/Reglament-ISAS-pry-TPP-Ukrayiny.pdf>.
12. Хрімлі О. Г. Третейський суд як форма захисту прав інвесторів у сфері господарювання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2016. Вип. 21. С. 100–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2016_21_28.
13. Мальський М. Дійсність арбітражної угоди. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 4. С. 64–67. URL: http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2011/04_2011.pdf#page=64.

14. Arbitration for cryptoasset and smart contract disputes. *Clifford Chance*. 2022. URL: <https://www.cliffordchance.com/content/dam/cliffordchance/briefings/2022/01/arbitration-for-cryptoasset-and-smart-contract-disputes.pdf> (дата звернення: 11.12.2024).

15. Chen J. W. Dispute Resolution in the New Digital Era—Exploring Arbitration as a Suitable Mechanism to Resolve Disputes Over Crypto Assets. *Contemporary Asia Arbitration Journal*. 2022. Vol. 15, No. 2. Pp. 255-282. URL: <https://ssrn.com/abstract=4417688>.

16. Digital Dispute Resolution Rules. UK Jurisdiction Taskforce. 2021. URL: <https://mattereum.com/wp-content/uploads/docs/UKJT-Digital-Dispute-Resolution-Rules.pdf> (дата звернення: 11.12.2024).

17. Chan E., Tang N., Taylor E. Crypto Disputes: The Valuation Challenge. *Dispute Resolution International*. 2023. Vol 17, No 1. URL: <https://ssrn.com/abstract=4479888>

18. Cryptonomica Arbitration Rules. Github. 2018. URL: https://github.com/Cryptonomica/arbitration-rules/blob/master/Arbitration_Rules/CRYPTONOMICA/Cryptonomica-Arbitration-Rules.EN.clearsigned.md#language (дата звернення: 11.12.2024).

19. Award Concerning Bitcoin Exchange – Bit Too Risky to Enforce? Kluwer Arbitration Blog. URL: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2021/04/02/award-concerning-bitcoin-exchange-bit-too-risky-to-enforce/> (дата звернення: 11.12.2024).

